

DE BESTUURLIJKE ELITE VAN HEERLEN 1890 – 1930

Inleiding

In 1984 schreven de sociologen Dronkers en Stokman dat er in Nederland nauwelijks sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar elites werd gedaan en dat de publieke belangstelling voor dergelijk onderzoek gering was.¹ Inmiddels heeft de Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging een congres gehouden over elites.² In de inleiding op het congresverslag concludeert Schijf dat er sinds 1984 in deze situatie nauwelijks verandering is opgetreden. Hij signaleert nog steeds een geringe belangstelling voor elite-onderzoek bij sociologen en politicologen.³ De publieke belangstelling voor elites is eveneens niet erg groot.⁴ Onder historici is echter een groeiende belangstelling voor elite-onderzoek waar te nemen, getuige het groot aantal studies dat in de laatste jaren over dit onderwerp is gepubliceerd.⁵ Wat echter opvalt is dat de belangstelling nog steeds hoofdzakelijk uitgaat naar het 17de en 18de eeuwse regentenpatriciaat. Onderzoek naar de 19de en zeker de 20ste eeuw wordt nog maar sporadisch aangevat, alhoewel zich op dit gebied een kentering aankondigt.⁶

¹ Dronkers, J. en Stokman, F.N., Verantwoording, in: *Nederlandse elites in beeld. Recruitering, samenhang en verandering*, red. Dronkers, J. en Stokman, F.N., Deventer, Mens en Maatschappij, boekaflevering, jrg. 59, 1984, pag. 7. Zie ook in dezelfde bundel: Fennema, M. en Schijf, H., Netwerkonderzoek onder Nederlandse elites, pag. 9-26.

² Najaarsconferentie 'Permanente elites?', georganiseerd door de Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging en gehouden in Amsterdam op 27 november 1987.

³ Het Nederlandse sociologische en politicologische elite-onderzoek richt zich momenteel vooral op elites binnen de zuilen en op de maatschappelijke herkomst van parlementariërs en andere politici (Fennema, M. en Schijf, H., Netwerkonderzoek onder Nederlandse elites, in: *Nederlandse elites in beeld*, o.c., pag. 17). Daarnaast moet worden opgemerkt dat er met name in Amsterdam sociologen zijn die zijn geïnteresseerd in historisch elite-onderzoek. Bijvoorbeeld: Bruin, K., *Een herenwereld ontleed*, Publikatiereeks Sociologisch Instituut, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 1980. Van den Bosch, D., Aristocratische levensvormen, in: *De Gids*, vol. 142, no. 5, 1979.

⁴ Schijf, H., *Elite-onderzoek in Nederland*, paper voor NSAV-conferentie 'Permanente elites?', pag. 4.

⁵ Een overzicht van de stand van zaken wordt gegeven in de bundel: *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit*, hrsg. von Schilling, H. und Diederiks, H., Köln/Wien, Böhlau 1985.

⁶ Zie Bos, Nick, *De 'deftige lui'. Elites in Maastricht tussen 1850 en 1890*, in: *Tijdschrift*

Wat laatstgenoemde studies gemeen hebben, is dat ze hun aandacht richten op veranderingen in de structuur en de samenstelling van de stedelijke elite in de tweede helft van de 19de eeuw. Verantwoordelijk voor het doorbreken van de onbeweeglijke sociale verhoudingen zijn vooral de industriële en de daarmee gepaard gaande demografische ontwikkelingen. We zien het grootgrondbezit, als basis van macht en prestige, in belang afnemen.⁷ Naast de traditionele elite, die bestond uit kooplieden, bankiers, assuradeurs, notarissen, hoge ambtenaren en renteniers, ontstond een nieuwe industriële elite.⁸ Dit wil echter niet zeggen dat deze groep nieuwkomers het voor het zeggen kreeg. In Amsterdam bleef de traditionele commercieel-financiële elite, die op sociaal gebied de toon aangaf, een gesloten bolwerk.⁹ Zien we in Amsterdam een duidelijke scheiding ontstaan in de maatschappelijke bovenlaag, in Maastricht, Twenthe en de Zaanstreek daarentegen heeft zich een meer harmonieuze ontwikkeling voltrokken. Daar is de nieuwe elite voor een belangrijk deel samengesteld uit de oude elite.¹⁰ In samenhang met het bovenstaande zijn er op bestuurlijk gebied eveneens veranderingen waar te nemen. Als gevolg van een toenemende behoefte aan academisch gevormde arbeid dringen in toenemende mate intellectuele en vrije beroepsgroepen door in de bestuurlijke elite.¹¹

Een algemeen verschijnsel is dat de nieuwkomers veelal van buiten afkomstig zijn. Desondanks waren er in Maastricht binnen de maatschappelijke bovenlaag geen tegenstellingen aan te wijzen.¹² Ook in Amsterdam was er 'geen ruimte voor de veronderstelling dat er in geografische zin sprake zou zijn van 'gevestigden' en 'buitenstaanders'.¹³ De ontwikkelingen in de Mijnsreek stroken ogenschijnlijk niet met dit beeld. Er zijn aanwijzingen te over dat de toename van het 'vreemde element' voor de nodige spanningen heeft gezorgd. Zo riep in 1910, tijdens een bijeenkomst te Geleen, de voorzitter van de Heerlense Katholieke Kiesvereniging de aanwezigen op zich aan een te sluiten omdat het gevaar bestond dat de autochtone bevolking

voor *Sociale Geschiedenis*, jrg. 12, no.1, 1986. De Vries, Boudien, *Electoraat en elite, sociale structuur en sociale mobiliteit in Amsterdam 1850-1895*, Amsterdam 1986. Ook het themanummer van het tijdschrift 'Ons Amsterdam', no. 36 (1984), gaat over de 19de en 20ste eeuwse elites.

⁷ Van den Bosch, geciteerd bij Bos, o.c.

⁸ De Vries, o.c., pag. 136, 137. Zie ook: De Jonge, J.A., Delft in de 19de eeuw. Van stille nete plaats tot centrum van industrie, in: *Economisch Historisch Jaarboek* 37 (1974).

⁹ De Vries, o.c., pag. 136, 137. Hetzelfde zag men in Delft gebeuren.

¹⁰ Bos, o.c., pag. 81.

¹¹ Bos, o.c., pag. 54.

¹² Bos, o.c., pag. 80.

¹³ De Vries, o.c., pag. 100.

geheel onder de voet zou worden gelopen door de 'vreemden': 'In Heerlen is de oorspronkelijke bevolking geheel verdwenen in de grote toename der vreemden; de vreemden geven er de toon aan'.¹⁴ Deze en vergelijkbare voorbeelden van verbale krachtpatserij zouden in latere jaren heel wat keren worden herhaald. Men was zo overtuigd van de waarheid er van dat een oproep in 'De Limburger' om eerst een ernstig onderzoek in te stellen naar de feitelijke juistheid van deze uitspraken, niet werd opgevolgd.¹⁵ Toch zou een dergelijk onderzoek op zijn plaats zijn geweest. In 1913 viel reeds een uitspraak te noteren die lijnrecht inging tegen de genoemde opvattingen. Tijdens de toenmalige gemeenteraadsverkiezingen zegt de uit Leiden afkomstige vrouwenarts Meuleman, gevraagd naar zijn kennis van Heerlen, dat hij weet dat het bestuur van de Katholieke Kiesvereniging voor het grootste deel uit oud-Heerlenaren bestaat en dat deze dus de macht hebben en kunnen doen wat zij willen.¹⁶

Deze twee elkaar tegensprekende citaten roepen de nodige vragen op. Wie heeft er nu gelijk? In meer algemene termen willen we weten welke invloed de industrialisering van de Mijnstreek heeft gehad op de samenstelling en de structuur van de elite. De term elite wordt gewoonlijk gedefinieerd als een groep personen die in ongeacht welke stratificatie hoog scoort,¹⁷ op politiek, economisch en sociaal-cultureel gebied. In deze studie zijn we vooral geïnteresseerd in die groep personen die macht en invloed uitoefenen op bestuurlijk gebied. Deze groep zullen we in het navolgende de bestuurlijke elite noemen.¹⁸ Het criterium aan de hand waarvan deze groep wordt samengesteld is het aantal uitgeoefende bestuursfuncties.¹⁹ De hoeveelheid macht en

¹⁴ Limburgsche Aankondiger, geciteerd bij Goltstein, Jos, Het ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, deel XXXI, 1986, pag. 32 en 33. In dit artikel wordt ingegaan op het ontstaan van het Limburgs chauvinisme en de rol die de Limburgse Liga daarin heeft gespeeld.

¹⁵ Goltstein, o.c., pag. 59. Hier wordt een artikel aangehaald waarin de oprichting van de Limburgse Liga wordt besproken.

¹⁶ Knipselarchief SHC, no. 29385 en 29386.

¹⁷ *Bulletin Werkgroep 'Elites'*, jrg. 1, no. 1, 1978.

¹⁸ Ook zo genoemd door Bos, o.c., Kooijmans, L., *Onder regenten: de elite in een Hollandse stad: Hoorn 1700-1780*, Amsterdam 1985, pag. 12, Prak, M., *Gezeten burgers: de elite in een Hollandse stad: Leiden 1700-1780*, Amsterdam 1985, pag. 10 en De Jong, J.J., *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad: Gouda 1700-1780*, Amsterdam/Dieren 1985, pag. 12, spreken over politieke elite, dit wil zeggen de groep die de belangrijkste functies uitoefent.

¹⁹ Duffhues, T. en Felling, A.F. hebben in hun artikel De Katholieke Zuilelite van 1945 tot 1980: een netwerkanalytische verkenning, in: *Nederlandse elites in beeld*, o.c., de bestuurselite samengesteld aan de hand van vier criteria (d1, d2, 2-rush en cliques). In de studie 'Bewegende patronen'. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organi-

invloed die een lid van de bestuurlijke elite kan uitoefenen hangt, zo luidt de veronderstelling, nauw samen met het aantal uitgeoefende bestuursfuncties. Een groot aantal functies betekent een groot aantal communicatiekanalen waardoor de mogelijkheid om invloed uit te oefenen toeneemt.²⁰ Hierbij hebben wij de onderscheiding die binnen een bestuur kan worden gemaakt tussen voorzitter, secretaris, penningmeester of gewoon lid buiten beschouwing gelaten.

De hier bedoelde bestuurlijke functies werden in 1890 uitgeoefend in 15 besturen en in 1920 en 1930 in respectievelijk 47 en 46 besturen. Bij de samenstelling van de groep besturen is er naar gestreefd een zo breed mogelijk bestuurlijk terrein te bestrijken. De bestuurlijke werkzaamheden van de geselecteerde besturen hebben vooral betrekking op de gemeente Heerlen.²¹ Bij de samenstelling van de groep is vooral gebruik gemaakt van de 'Verslagen van de Toestand der Gemeente Heerlen'. Daarnaast zijn ook diverse jaarboeken, jaarverslagen en jubileumuitgaven gebruikt. In de gevallen waar het noodzakelijk was om de samenstelling van een bestuur te completeren, is aanvullend archiefonderzoek verricht.

Van de personen die de bestuurlijke functies hebben uitgeoefend zijn de geboorteplaats, religie en beroep in het bevolkingsregister van Heerlen opgezocht. Aan de hand van deze variabelen zullen we nagaan in hoeverre er sprake is geweest van verschuivingen binnen de bestuurlijke elite. Hiermee kunnen we ook de vraag beantwoorden in hoeverre het autochtone element binnen de bestuurlijke toplaag is verdrongen door buitenstaanders. Verder kan de invloed van de mijnindustrie worden onderzocht: had deze nieuwe industrie tot gevolg dat er nieuwe beroepsgroepen verschenen binnen de bestuurlijke elite, of bleef de oude elite de touwtjes in handen houden?

Tevens zullen we onderzoeken of er binnen de bestuurlijke elite een bepaalde structuur te herkennen valt. Is de bestuurlijke elite één groep zonder onderlinge samenhang of is er sprake van een bepaalde topelite? Een dergelijke topelite, volgens de gangbare theorie, wordt gekenmerkt door een duidelijk af te bakenen kleine kring van hecht verbonden topfiguren die

saties en bestuurders 1945-1980, Baarn 1985, komen de auteurs Duffhues, T., Felling A.F. en Roes, J. tot de conclusie 'dat deze 'ingewikkelde' benadering dezelfde resultaten oplevert als de 'eenvoudige' benadering via het aantal functies' (noot 9, pag. 283).

²⁰ Zie Duffhues en Felling, in: *Nederlandse elites in beeld*, o.c., pag. 49.

²¹ Er is echter een aantal besturen opgenomen wier terrein op bovengemeentelijk niveau lag. De leden van deze besturen (Provinciale Staten, Limburgse Werkliedenbond) zijn, in zoverre ze in Heerlen woonachtig waren, opgenomen omdat deze besturen van groot belang waren binnen de ontwikkeling van de Mijnstreek in de onderzochte periode.

de communicatielijnen beheerst en een zeer grote invloed kan uitoefenen. Verder wordt deze topelite gekenmerkt door een relatief grote continuïteit in samenstelling, eensgezindheid over politieke en maatschappelijke kwesties en een universalistische oriëntatie.²²

Om een juist beeld te krijgen van de veranderingen is het noodzakelijk de bestuurlijke elite over een langere periode te volgen. Daartoe zijn er drie peiljaren uitgekozen, te weten 1890, 1920 en 1930. In totaal bestond de bestuurlijke elite in 1890 uit 41 personen, in 1920 uit 173 personen en in 1930 uit 192 personen.

De keuze voor deze drie peiljaren is zowel bepaald door de ontwikkeling van de mijnindustrie als door het bronnenmateriaal. In 1890 staat Heerlen aan de vooravond van de bekende industriële ontwikkeling, waarvan de groeifase in 1920 is afgerond. In 1930 is wederom een fase afgesloten. Heerlen is dan uitgegroeid tot het centrum van de Mijnstreek.²³ De peiljaren vallen samen met de tienjaarlijkse volkstellingen. De volkstellingen konden worden gebruikt voor het verkrijgen van informatie over demografische ontwikkelingen en verschuivingen binnen de beroepsstructuur.

'Boomtown' Heerlen

Voor dit onderzoek naar de invloed van de industriële ontwikkeling op de samenstelling van de bestuurlijke elite is Heerlen mede uitgekozen, omdat de industrialisering er zich in een zeer korte tijd heeft voltrokken. Heerlen was niet alleen in de 20ste eeuw het centrum van dit gebied, reeds in de 19de eeuw vervulde deze gemeente een streekverzorgende functie. 'Heerlen als kantonale hoofdplaats van de streek had naast een middenstand van neringdoenden, ook een gezeten burgeraristocratie welke in de gehele streek de toon aangaf en om haar opschik en deftigheid bekend stond'.²⁴

De ingeslapen en zelfgenoegzame indruk die Heerlen aan het einde van de vorige eeuw nog maakte was slechts ten dele waar: onder de oppervlakte werden de nodige activiteiten ontplooid die ten doel hadden de mogelijkheden voor industriële ontwikkeling te onderzoeken. Het was al langer bekend dat in Zuid-Limburg kolenvoorraden aanwezig waren. In de jaren

²² Duffhues, Felling en Roes gebruiken hiervoor de term monocentrisme. Duffhues, Felling en Roes, o.c., pag. 39.

²³ Overhage, P., *Heerlen. Der städtische Mittelpunkt des südlimburgischen Bergbaugesbietes*, Hamburg 1939, pag. 132-135.

²⁴ Dohmen, H.W.J., De Heerlense wind, in: *De Bronk, Limburgs Maandblad*, jrg. 4, no. 10, juni 1957.

zeventig werd er een flink aantal concessie-aanvragen ingediend. De crisis in de steenkolenindustrie in de jaren tachtig zorgde voor een stagnatie bij de uitvoering van exploitatiewerkzaamheden, maar zodra de crisis voorbij was werden de booractiviteiten, om de aanwezigheid van steenkolenvoorraden aan te tonen, weer ter hand genomen. Maar pas nadat een oplossing was gevonden voor het transportprobleem door de aanleg van de spoorverbinding Sittard – Heerlen – Herzogenrath, kon de mijnindustrie worden opgebouwd.²⁵

In 1899 begon de Oranje-Nassaumijn I in Heerlen haar productie. Tot 1928 zouden er in Zuid-Limburg nog tien mijnen bijkomen. De Staatsmijnen groeiden uit tot het grootste bedrijf met ongeveer 21.000 mijnarbeiders rond 1930. De Oranje-Nassaumijnen, met in 1930 een kleine 8.000 mijnwerkers, vormden het grootste particuliere mijnbedrijf.

Deze industrialisatie heeft op vrijwel heel de Heerlense samenleving haar stempel gedrukt. De eerste twee decennia stonden in het teken van een zeer sterke groei. Het belangrijkste was wel de grote toename van de bevolking. In de vorige eeuw verliep de ontwikkeling van de Heerlense bevolking langzaam.²⁶ Deze geringe groei werd vooral veroorzaakt door een bijna voortdurende migratiebeweging, met name naar het naburige Belgische en Duitse grensgebied.²⁷ De samenstelling van de bevolking in de 19de eeuw is nauwelijks verrassend te noemen. Zowel op het gebied van religie als geboorteplaats zien we een zeer homogene samenstelling. Afgezien van 49 protestanten en 40 Joden bestond de gehele Heerlense bevolking in 1890 uit katholieken. Het autochtone element was eveneens dominant maar minder dan het godsdienstige: 68% was in Heerlen geboren, 25% in andere Limburgse gemeenten, 4% kwam uit het buitenland en slechts 1% uit de overige delen van Nederland. Dit beeld verandert in de daaropvolgende periode

²⁵ Raedts, C.E.P.M., *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*, Assen 1974, pag. 124. Zie ook Kreukels, L.H.M., *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen*, Assen-Maastricht 1986.

²⁶ Bevolkingstoename van slechts 811 personen in 40 jaar. Heerlen volgt hiermee het groeitempo van de provincie Limburg dat in de 19de eeuw lager ligt dan de landelijke bevolkingstoename.

Jaar	Aantal inwoners	Jaar	Aantal inwoners
19-11-1849	4.539	01-12-1869	4.927
31-12-1859	4.949	31-12-1879	5.105
		31-12-1889	5.350

Bron: Volkstellingen.

²⁷ Arets, E.M.C., *Heerlen 1830-1930. Een bijdrage tot de geschiedenis van de demografische ontwikkeling*, Leuven 1962.

ingrijpend. Heerlen werd geconfronteerd met een explosieve bevolkingsgroei.

Tabel 1. Bevolkingstoename Heerlen

jaar	aantal	index cijfer
1890	5.350	100
1910	12.098	226
1920	32.263	603
1930	46.917	877

Bron: Volkstellingen

Een van de kenmerken van de bevolkingstoename in de Mijnstreek was de krachtige migratiestroom. Zijn omvang wordt duidelijk als men bedenkt dat de Oostelijke Mijnstreek in 1900 en 1935 respectievelijk 69.736 en 242.444 inwoners telde en dat in de tussenliggende periode niet minder dan 1,25 miljoen vestigingen en vertrekken werden geteld.²⁸ Statistisch gesproken werd de bevolking elke vier en een half jaar vernieuwd! Van deze mobiliteit namen de vier grootste mijngemeenten Brunssum, Heerlen, Hoensbroek en Kerkrade ruim de helft voor hun rekening.

De periode tussen 1900 en 1920 werd, met name door deze enorme mobiliteit, gekenmerkt door grote sociale veranderingen. Door de snelle economische ontwikkelingen was de vrees voor een sociale desintegratie niet ongegrond. Deze dreiging zou met name door middel van functionele organisaties op godsdienstige grondslag het hoofd moeten worden geboden.²⁹ Deze visie werd door Poels reeds in 1912 in een artikel in de Nieuwe Kerkraadsche Courant naar voren gebracht. In dit artikel stelde Poels een programma op met punten waardoor Limburg 'Ons Limburg' kon blijven.

1. Houden wat we hebben: ons nog katholieke volk, katholiek houden.
2. De opgroeiende jeugd voor ons winnen.
3. Trachten zo veel mogelijk goede elementen uit den vreemde hierheen te trekken.
4. De slechte elementen weren of onschadelijk maken.

²⁸ Dieteren, R., *De migratie in de Mijnstreek 1900-1935, een sociaal-historische studie*, Maastricht 1959, pag. 20.

²⁹ Van Vugt, J., *De verzuiling van het lager onderwijs in Limburg, 1860-1940*, in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum*, 1980, pag. 55.

5. Ons eigen volk leren concurreren met de vreemdelingen, die hier een betrekking met goed betaald werk komen zoeken.
6. Krachtige katholieke organisatie der verschillende standen, om het geloof te verlevendigen en sociale ontwikkeling te brengen.
7. Sterke vakorganisatie van arbeiders en middenstanders.
8. Nieuwe sociale instellingen tijdig in het leven roepen.
9. Katholieke kiesverenigingen, die in een machtige bond samenwerken aan de politieke ontwikkeling van het volk.
10. De katholieke Pers dient krachtiger gesteund te worden, ook door de vele 'deftige' Limburgse families, die nog liberale kranten lezen.
11. Wij moeten nog oneindig meer de invloed van de katholieke vrouw benutten.
12. Kruisverbonden, al noemen wij ze hier op de laatste plaats, zijn bijna overal, in heel ons mijnndistrict, zo nodig als brood'.³⁰

In 1930 was de rust in Heerlen enigszins teruggekeerd, hetgeen wordt geïllustreerd door de meer doorzichtige structuur van de sociale netwerken in dat jaar (zie pag. 136 en 139). De katholieke sociale actie die tot doel had het Zuidlimburgse gebied te behoeden voor de desintegrerende krachten – bedoeld werd het socialisme – was blijkbaar succesvol geweest. De 'nieuwe sociale instellingen' waren uit het dagelijks leven niet meer weg te denken. Velen dachten dat het socialistische gevaar was bezworen. In 1928 schreef Jacobs:

'Wie de Mijnstreek kent zal 't met mij eens zijn, dat de kentering duidelijk heeft ingezet in het winterseizoen van 1926/27. Uit de cijfers schijnt te volgen: de vooruitgang van den socialistischen invloed in de Mijnstreek is niet alleen gestuit, maar is omgezet in een zeer gemarkeerde achteruitgang'.³¹

Voor dit verschijnsel waren niet alleen de functionele organisaties verantwoordelijk. De mobiliteit onder de mijnwerkersbevolking, een voorname bron van onrust, bleek na 1920 een duidelijk dalende tendens te vertonen.³² Het is bekend dat de steenkolenmijnindustrie de samenstelling van de beroepsbevolking ingrijpend heeft veranderd. Deze verschuivingen worden weergegeven in tabel 2. De gegevens zijn ontleend aan de beroepstellingen

³⁰ Colsen C.M., J., *Poels*, Roermond-Maaseik 1955, pag. 496.

³¹ Jacobs, J., *Het socialisme in de Mijnstreek*, in: *Roeping*, 1928/29, jrg. 7, pag. 271.

³² Kreukels, o.c., pag. 30, tabel 4. Zie ook Dieteren, o.c.

Tabel 2. Beroepsbevolking Heerlen en Mijnstreek in %

beroepsgroep	Heerlen 1890	Mijnstreek 1920	Heerlen 1930
1. Nijverheid	30,6	64,5	62,8
2. Landbouw	31,7	10,2	2,9
3. Handel	9,5	6,0	9,0
4. Verkeerswezen	3,0	5,0	8,9
5. Bank en Verz.		0,8	1,0
6. Vrije beroepen en ambten of bedien.	2,9	4,0	5,0
7. Onderwijs	1,4	3,4	3,4
8. Huiselijke diensten	8,2	5,0	6,2
9. Losse arbeiders	9,5	0,5	0,3
10. Godsdienst	3,2	0,6	0,7
	N=5.350		N=46.917

Bron: Beroepentellingen 1889, 1920 en 1930

van 1889, 1920 en 1930. Ondanks de onnauwkeurigheid van de telling van 1920, waar uit zuinigheid gemeentelijke cijfers werden vervangen door regionale, is het algemene beeld duidelijk genoeg.

Het aandeel van de nijverheid verdubbelt van 1890 tot 1930, terwijl de landbouw een enorme daling te zien gaf. Bekijken we de beroepstelling van 1890 dan valt op dat de landbouw en de nijverheid in Heerlen nog even belangrijk waren. In dit opzicht week Heerlen af van het algemeen Limburgs beeld, waar de landbouw nog goed was voor de helft van de werkgelegenheid.³³

Landbouw betekende in 1890 vooral akkerbouw, uitgeoefend op kleine bedrijfjes. De veeteelt was van ondergeschikt belang. Deze situatie is eigenlijk gedurende een groot deel van de 19de eeuw onveranderd gebleven. Wijzigingen in de structuur van de landbouw kondigden zich pas aan na 1900. De akkerbouw verloor iets van haar betekenis en kwam deels in dienst te staan van de veeteelt. De landbouw werd een veredelingsindustrie: boterproductie, varkensmesterij en kippenhouderij werden belangrijke bronnen van inkomsten.³⁴ Verder leverde het toegenomen fruitareaal een aanvulling op het inkomen.

³³ Zie beroepentelling 1889: landbouw 54,6%. Dit cijfer is voor Limburg exclusief Maastricht. Reden hiervoor is dat Maastricht een te grote afwijking van het gemiddelde was.

³⁴ Philips, J.F.R., Jansen, J.C.G.M. en Claessens, Th.J.A.H., *Geschiedenis van de*

De invloed van de mijnindustrie is heel direct waar te nemen bij de beroepsgroepen nijverheid en handel. De daarin werkzame bedrijven waren of geheel afhankelijk van de mijnindustrie of werden beïnvloed door de grote bevolkingsgroei, een indirect verband met het mijnbedrijf.

De beroepsgroep nijverheid werd helemaal beheerst door de mijnbouw. Het belang hiervan wordt voldoende geïllustreerd als we bedenken dat ruim 70% van de in totaal in de nijverheid werkzame personen in deze industrie werkzaam was.³⁵ Daarnaast was het bouwbedrijf van belang. In deze tak was ongeveer 10% werkzaam. Ondanks de sterke bevolkingsgroei ging het deze tak niet echt voor de wind. Het bouwbedrijf verkeerde het grootste deel van de jaren twintig in malaise. Een reden hiervoor was het grillige subsidiebeleid van de overheid. Daarbij werden direct na de oorlog door de enorm gestegen bouwkosten vrij dure huizen gebouwd. De relatief hoge huurprijzen die hiervan het gevolg waren konden in de loop van de jaren twintig door het lage loonpeil niet meer worden opgebracht. Gevolg hiervan was dat veel huizen leeg stonden. De slapte in de bouw had natuurlijk directe gevolgen voor de toeleveringsbedrijven zoals de steen- en houtverwerkende fabrieken. Rond 1927 deed zich een opleving voor, onder andere door bouwopdrachten van de mijnen, die omstreeks 1930 weer is afgelopen. Het bouwbedrijf ondervond toen de inzettende depressie ten volle.³⁶

De rest van de nijverheid was ten opzichte van 1890 nauwelijks veranderd en valt het best te kenschetsen als ambachtelijk kleinbedrijf gericht op de lokale markt. Deze bedrijven ondervonden natuurlijk de positieve gevolgen van de bevolkingsgroei, terwijl vooral de bedrijven werkzaam in de sector metaalbewerking vele opdrachten van de mijnbedrijven kregen.

De winkelstand was eveneens nauw verbonden met de ontwikkeling van het mijnbedrijf. De ontwikkeling van deze tak werd niet zozeer bepaald door de hoogte van de mijnwerkerslonen, want de koopkracht van deze lonen was in de jaren twintig zelfs lager dan vóór W.O. I,³⁷ maar meer door een toename van de vraag vanwege een groeiende bevolking. Een storende factor vormde de concurrentie uit het naburige België en Duitsland. Door de lage stand van de Belgische franc en de Duitse mark trokken deze gebieden heel wat potentiële klanten weg. Rond 1930 begon de algemene depressie ook in de Mijnstreek merkbaar te worden. De terugslag in 1930 zelf viel nogal mee,

landbouw in Limburg 1750-1914, Assen 1965, pag. 244-245.

³⁵ Er was rond de jaren twintig nog een flink aantal mensen in de bruinkool werkzaam. Maar deze industrie, profiterend van de energieschaarste na Wereldoorlog I, was geen lang leven beschoren.

³⁶ Zie verslagen van de Kamer van Koophandel, 1920-1930.

³⁷ Kreukels, o.c., pag. 293-298.

gezien het lage aantal werklozen, maar de daaropvolgende jaren zouden heel wat slechter worden. Het aandeel van de handel in de beroepsbevolking en de toename van het aantal personen werkzaam in het verkeerwezen, banken, verzekeringen en de vrije beroepen onderstrepen de centrumfunctie die Heerlen steeds meer ging vervullen.

We mogen dus concluderen dat in het tijdvak tussen 1890 en 1920 zich een duidelijke structuurwijziging heeft voltrokken. In het daaropvolgende decennium zette deze trend zich, in afgezwakte vorm, door. In één generatie vond een transformatie plaats van landbouwgebied naar industriecentrum.

Godsdienst en geboorteplaats

De demografische gevolgen van de industriële ontwikkeling van de Mijnstreek zijn al eerder onderwerp van studie geweest. Maar op welke manier deze ontwikkeling de bovenlaag van Heerlen heeft veranderd is nog niet onderzocht. Daarmee zal hier een begin worden gemaakt. Allereerst zullen de veranderingen op het gebied van godsdienst en geboorteplaats aan de orde komen. We zullen in dit hoofdstuk de samenstelling van de bestuurlijke elite naar godsdienst en geboorteplaats afzetten tegen de gehele bevolking van Heerlen. Daarnaast zullen we de bestuurlijke elite vergelijken met een referentiegroep.

In vroegere studies over elitevorming werd de bestuurlijke elite gewoonlijk vergeleken met een welstandselite, om na te gaan in hoeverre de meest welgestelden overeenkomsten vertoonden met de meest invloedrijke personen in de gemeente. Bij de samenstelling van deze welstandselite werd veelvuldig gebruik gemaakt van belastinggegevens.³⁸ De in 1865 ingestelde plaatselijke directe belasting of Hoofdelijke Omslag, die kan worden gezien

Tabel 3. Bestuurlijke elite, welstandselite en totale bevolking van Heerlen in 1890 naar geboorteplaats in %

	Heerlen	Limburg	Nederland	Buitenland
Bestuurl.elite	70,0	20,0	2,5	7,5
Welstandselite	50,9	34,9	5,1	9,1
Heerlen	68,1	24,5	0,9	6,4

³⁸ De Vries, o.c., gaat uit van personele belasting, pag. 14. Bos, o.c., gaat uit van de census volgens de kiezerslijsten. De grondslagen van de census zijn: grondbelasting, personele belasting en patentbelasting, pag. 65.

als een inkomsten- en vermogensbelasting, bleek een bruikbare bron. Ter bepaling van de welstandselite in 1890 is hiervan dankbaar gebruik gemaakt. Voor de periode na 1900 zijn er echter nauwelijks gedetailleerde belastinggegevens te vinden. Mandemakers heeft dit probleem al gesignaleerd. Het ontbreken van belastinggegevens is voor hem een reden om voor het historisch onderzoek een beroepsindeling te construeren.³⁹ Mandemakers onderzoekt aan de hand van de beroepsindeling van Van Tulder in hoeverre, bij onderzoek naar de sociale stratificatie, gebruik kan worden gemaakt van een statusindeling op basis van beroepsprestige. Hij concludeert dat deze indeling niet zonder meer kan worden gebruikt omdat niet alle beroepstitels direct kunnen worden ingedeeld. Er blijven moeilijkheden bestaan bij vage beroepstitels als fabrikant, ambachtsman, landbouwer en winkelier.⁴⁰ Deze beroepen kunnen alleen aan de hand van een extra inkomenscriterium in één van de sociale lagen worden ondergebracht. Alleen het beroep fabrikant kon, afhankelijk van de bedrijfsgrootte, in de hoogste sociale laag worden ingedeeld. De overige beroepen werden allemaal, ongeacht de hoogte van hun inkomen, in een lagere groep ingedeeld.⁴¹ Aangezien we alleen in de top van de beroepenstratificatie zijn geïnteresseerd, vormt dit probleem van moeilijk in te delen beroepen hier geen belemmering om gebruik te maken van de genoemde indeling van Van Tulder.⁴² Als we de beroepen van de welstandselite uit 1890 bekijken dan blijkt dat er vrij weinig afwijkingen bestaan ten opzichte van de toenmalige beroepselite. Derhalve kunnen we deze twee referentiegroepen met elkaar vergelijken.

Uitgangspunt voor de samenstelling van de beroepselite waren twee adresboeken van de gemeente Heerlen uit respectievelijk 1923 en 1933, waarin voor elke ingezetene van Heerlen naast naam en adres tevens het beroep stond vermeld. De gegevens over godsdienst en geboorteplaats zijn vervolgens in het bevolkingsregister van de gemeente Heerlen opgezocht. De aldus verkregen welstandselite bestond in 1890 uit 175 personen. De beroepselite bestond in 1920 in totaal uit 202 personen en in 1930 uit 278 personen.

In 1890 bestond vrijwel de gehele Heerlense bevolking (meer dan 90%) uit personen die in Limburg waren geboren. In dit opzicht komt de samenstel-

³⁹ Mandemakers, K., Aanzet tot een beroepsstratificatie voor Nederland omstreeks 1900. Tiel 1884 en 1918, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, jrg. 13, no. 2, pag. 199-200.

⁴⁰ Mandemakers, o.c., pag. 210-211.

⁴¹ Idem.

⁴² Tot de hoogste sociale laag worden door Van Tulder, J.J.M. gerekend: hoofdzakelijk vrije en academische beroepen, directeuren van grote ondernemingen, leraren M.O. en zeer hoge ambtenaren. Zie Mandemakers, o.c., pag. 201.

ling van de Heerlense bevolking overeen met de samenstelling van de gehele Limburgse bevolking. Er zijn echter enkele kleine verschillen en wel ten aanzien van het aantal buitenlanders en de niet in Limburg geboren Nederlanders. Het aandeel van deze twee groepen is voor de gehele provincie hoger dan in Heerlen. Het hogere percentage in andere provincies geboren voor geheel Limburg wordt vooral veroorzaakt door het grote aandeel van deze bevolkingsgroep in de bestuurlijke centra Maastricht, Roermond en Venlo.⁴³ Verder is er een afwijking ten aanzien van de herkomst van de buitenlanders. In Heerlen was het grootste deel afkomstig uit Duitsland terwijl het aandeel van de Belgen veel geringer was dan in de rest van de provincie. De overeenkomst in de samenstelling van de bevolking van Heerlen en geheel Limburg zou slechts tot 1900 duren. Daarna ondergaat de samenstelling naar geboorteplaats ingrijpende veranderingen.

Tabel 4. Bestuurlijke elite, beroepselite en totale bevolking van Heerlen in 1920 en 1930 naar geboorteplaats in %

	1920				1930			
	Heer- len	Lim- burg	Neder- land	Bui- ten- land	Heer- len	Lim- burg	Neder- land	Bui- ten- land
Bestuurl.elite	14,5	38,2	40,5	6,9	13,5	41,1	41,1	4,2
Beroepselite	7,4	25,7	51,0	15,8	5,4	35,6	48,2	10,8
Heerlen	29,0	19,9	28,0	23,0	33,2	21,5	19,7	25,7

Tabel 4 laat zien welke wijzigingen de mijnindustrie teweeg heeft gebracht in de samenstelling van de bevolking van Heerlen. Was in 1890 nog ruim 90% van de Heerlense bevolking in Limburg geboren, in 1920 is dit aandeel gedaald tot minder dan 50%. Deze daling werd veroorzaakt door een toename van het aantal buiten Limburg geboren Nederlanders⁴⁴ en in het

⁴³ Maastricht 21,3%, Roermond 10,3% en Venlo 13,1% van de totale bevolking. Bron: Volkstellingen.

⁴⁴ De personen die in een andere provincie dan Limburg zijn geboren, zijn vooral afkomstig uit het westen van het land. Dit geldt voor de bestuurlijke elite en de beroepselite zowel in 1920 als in 1930. Bos constateert in zijn studie naar de Limburgse elite tussen 1850 en 1914 dat de niet-Limburgers vooral afkomstig zijn uit Brabant. In Heerlen is dit in 1920 en 1930 niet het geval (mondelijke mededeling).

buitenland geboren. Na 1920 daalde echter het aantal buiten Limburg geboren Nederlanders van 28% in 1920 tot 19,7% in 1930. Het aandeel van de in het buitenland geboren bleef na 1920 aanzienlijk.⁴⁵ Het aandeel van de autochtone bevolking bleef laag. In 1920 week de samenstelling van de Heerlense bevolking dan ook sterk af van het provinciaal gemiddelde. Het aandeel niet-Limburgers was in Heerlen twee keer zo groot als in de gehele provincie: respectievelijk 51% voor Heerlen tegen 21% voor geheel Limburg.

In 1930 is deze situatie enigszins gewijzigd. Het aandeel van de in Heerlen geboren personen steeg, terwijl het aantal buiten Limburg geboren Nederlanders een forse daling laat zien. Deze cijfers zijn echter niet alleszeggend. Men moet er rekening mee houden dat, ondanks de hoge mobiliteit, een groot aantal gezinnen uit andere provincies zich blijvend in Heerlen had gevestigd. De kinderen die in deze gezinnen ter wereld kwamen, werden vervolgens bij de groep 'geboren in Heerlen' gerekend. Zodoende is de samenstelling van deze groep in 1890 anders dan in 1920 en 1930.⁴⁶

Niet alleen de samenstelling van de totale Heerlense bevolking veranderde onder invloed van de industriële ontwikkeling, vergelijkbare veranderingen zijn ook voor de bestuurlijke elite te constateren. Was het Limburgse aandeel in 1890 nog 90%, in 1920 was dit aandeel gedaald tot ruim 50%, waarna het aandeel zich stabiliseerde. Het aantal in andere provincies geboren Nederlanders steeg na 1890 fors tot 40% in 1920. Daarna stabiliseerde dit aandeel eveneens. Het aandeel van de buitenlanders in de elite liep in de periode 1890 tot 1930 langzaam terug.

De beroepselite liet een geheel ander beeld zien: het aantal Limburgers in deze groep was in 1920 slechts 33,1%. In het decennium na 1920 steeg het evenwel tot 41%. Opvallend is echter dat deze stijging werd veroorzaakt door een toename van het aantal in overige plaatsen van Limburg geboren; het aantal autochtonen in de beroepselite nam zelfs af. Het aandeel van de in het buitenland geboren personen, in 1920 nog goed vertegenwoordigd,

⁴⁵ Na 1930 zet deze tendens zich voort. In 1947 is het aandeel van de in de overige provincies geboren Nederlanders verder gedaald tot 17,9%. Het aandeel van de in het buitenland geboren neemt eveneens na 1930 sterk af, tot 11,1% in 1947. Het Limburgse aandeel stijgt daarentegen verder tot ruim 70%. Met name het autochtone element neemt sterk toe. Verklaring hiervoor is de beduidende afname van de mobiliteit. Zie: Janssen, J.Th., Heerlens bevolking (vanaf het begin van de vorige eeuw), in: *Land van Herle*, jrg. 3 (1953), no. 6, pag. 141-142.

⁴⁶ Dieteren, o.c., pag. 47 en 48.

nam eveneens af. Terwijl het aandeel van de in andere provincies geboren Nederlanders met 51% in 1920 en 48,2% in 1930 nagenoeg stabiel bleef. Als we de bestuurlijke elite en de beroepselite met elkaar vergelijken, dan blijkt dat zowel in 1920 als in 1930 het autochtone en het Limburgse element sterker in de bestuurlijke elite was vertegenwoordigd dan in de beroepselite. Ten opzichte van de samenstelling van de gehele Heerlense bevolking was het autochtone element zowel in de bestuurlijke als in de beroepselite echter sterk ondervertegenwoordigd. Ditzelfde gold eveneens voor de in het buitenland geboren leden van de bestuurs- en beroepselite, maar niet voor de in andere plaatsen geboren Limburgers en de buiten Limburg geboren Nederlanders. Zij waren zowel in de bestuurlijke elite als in de beroepselite oververtegenwoordigd. Een opvallend verschijnsel is dat ondanks een flinke afname tussen 1920 en 1930 van het aantal buiten Limburg geboren Nederlanders in de totale Heerlense bevolking, hun aandeel in 1930 in de beroeps- en bestuurlijke elite nagenoeg onveranderd groot bleef. Verder valt er in de beroepselite in de periode na 1920 een sterke toename te constateren van het aantal buiten Heerlen geboren Limburgers.

Tabel 5. Bestuurlijke elite, welstandselite en Heerlense bevolking en godsdienst in % in 1890

	RK	NH	OVERIG	GEEN
Bestuurl.elite	97,6	2,4	-,	-,
Welstandselite	92,0	4,6	3,4	-,
Heerlen	98,3	0,8	0,8	-,

In 1890 is de samenstelling van de bevolking naar godsdienst zeer homogeen, hetgeen niet verbazingwekkend kan worden genoemd. Op een totale bevolking van 5.350 personen waren slechts 89 personen met een andere godsdienst dan rooms-katholiek. Deze groep bestond uit enige Joodse families die reeds van oudsher in Heerlen woonachtig waren en een groep protestanten die eveneens reeds lang in Heerlen woonden. Deze groep werd aangevuld met enkele uit het noorden des lands afkomstige ambtenaren. In deze homogene samenstelling verschilde Heerlen in niets met de totale provincie. Deze overeenkomst bleef slechts tot omstreeks 1900 bestaan. De toevloed van vele niet-Limburgers, met name tussen 1910 en 1920, heeft haar sporen nagelaten op de godsdienstige verdeling van de Heerlense bevolking. Het gevolg was dat het aandeel andersdenkenden in 1920 steeg

tot ongeveer 25%. Dit aandeel zou pas na 1927 gaan dalen. Die daling was van blijvende aard: in 1951 bedroeg het percentage katholieken in Heerlen 83,9%.⁴⁷

Tabel 6. Bestuurlijke elite, beroepselite en totale bevolking van Heerlen naar godsdienst in %

	1920				1930			
	RK	NH	OV.	GEEN	RK	NH	OV.	GEEN
Bestuurl.elite	74,0	14,5	3,5	8,1	76,6	10,4	3,6	9,4
Beroepselite	69,3	12,9	9,4	8,4	74,5	13,7	6,5	5,4
Heerlen	75,9	13,4	7,9	2,8	79,0	9,0	7,8	4,1

Tabel 6 laat zien dat de verdeling van de bestuurlijke elite naar godsdienst in 1920 en in 1930 nagenoeg gelijk was. In vergelijking met de samenstelling van de totale bevolking heeft de bestuurlijke elite een groter aandeel personen zonder godsdienst. De beroepselite vertoont in 1920 eveneens afwijkingen ten opzichte van geheel Heerlen. In 1930 zijn die afwijkingen kleiner geworden. Het belangrijkste verschil is het grotere aantal protestanten.

De toename van het aantal andersdenkenden werd veroorzaakt door de komst van niet-Limburgers. Opvallend is echter dat een groot deel van de in de overige provincies van Nederland en in het buitenland geboren en de katholieke godsdienst beleden. Dit geldt ook voor de bestuurlijke en de beroepselite. Zowel in 1920 als in 1930 was in Heerlen de helft van het aantal buiten Limburg geboren Nederlanders katholiek.⁴⁸

De bestuurlijke elite nader beschouwd

Naast gegevens over godsdienst en geboorteplaats zijn voor de bestuurlijke elites in de drie peiljaren ook beroepsgegevens verzameld. Aan de hand van de rubrieken die in de diverse volks- en beroepstellingen werden gebruikt, zijn deze beroepsgegevens ingedeeld. We moesten echter een enkele keer

⁴⁷ Janssen, o.c., pag. 143.

⁴⁸ In 1920 waren 30 van de in totaal 70 in 'Holland' geboren leden van de bestuurselite katholiek. Voor de beroepselite waren dat 54 van de 103. In 1930 waren 39 van de 79 leden van de bestuurselite katholiek en 68 van de 138 leden van de beroepselite.

van deze indeling afwijken. Reden hiervoor was dat enkele beroepen lastig waren in te delen. Moeilijkheden waren er bij vage beroepstitels als boekhouder of kantoorclerk. Zonder aanvullende informatie is het niet mogelijk deze beroepen in een bestaande beroepsgroep in te delen. Om dit probleem op te lossen is de beroepsgroep 'Administratieve beroepen' gecreëerd. Verder zijn de beroepsgroepen 'Handel' en 'Verkeer' samengevoegd. Reden hiervoor was dat de aantallen in deze afzonderlijke beroepsgroepen te klein waren.

Tabel 7. Bestuurlijke elite naar beroep en aantal functies

beroepsgroepen	1890		1920		1930	
	aantal personen	aantal functies	aantal personen	aantal functies	aantal personen	aantal functies
Nijverheid	5	8	50	89	66	91
Landbouw	12	18	--	--	--	--
Handel en Verkeer	8	15	26	38	28	43
Onderwijs	--	--	13	16	15	21
Administratief personeel	1	1	11	15	14	17
Vrije beroepen	2	3	29	54	25	53
Overheid	6	12	14	30	16	30
Godsdienst	4	5	15	35	19	36
Zonder beroep	3	7	14	23	9	11
Totaal	41	69	172	300	192	302

In 1890 was Heerlen een dorp waar de landbouw nog een belangrijke plaats innam. Door haar functie als marktplaats was de winkelstand een belangrijk onderdeel van de plaatselijke economie. Deze situatie vinden wij weer-spiegeld in de samenstelling van de bestuurlijke elite in 1890 (zie tabel 7). De landbouw is veruit de belangrijkste beroepsgroep, zeker als we bedenken dat het grootste deel van de nijverheid bestaat uit molenaars. De gehele groep 'Handel en Verkeer' bestaat uit winkeliers. We mogen dan ook stellen dat de bestuurlijke toplaag wordt gedomineerd door landbouwers en winke-liers, aangevuld met enkele lokale overheidsfunctionarissen. In die zin komt de samenstelling van de bestuurlijke elite aardig overeen met de beroeps-structuur van geheel Heerlen. De personen met de meeste invloed vertegen-woordigen dus tevens het economisch zwaartepunt van Heerlen. Opvallend

in 1890 is slechts het geringe aandeel van de vrije beroepen in de bestuurlijke elite.

De verschuiving van het economisch zwaartepunt na 1890 wordt in tabel 7 geïllustreerd. De nadruk is geheel op de nijverheid komen te liggen. In beide peiljaren zijn in de bestuurlijke elite zelfs helemaal geen landbouwers meer te vinden. Afgezien van het belang van de nijverheid is er echter in 1920 en 1930 geen sprake meer van een overeenkomst tussen de samenstelling van de bestuurlijke toplaag en de beroepsstructuur van Heerlen als geheel.

Bestuurders uit het mijnwezen

Binnen de beroepsgroep Nijverheid was de mijnbouw sterk vertegenwoordigd: zowel in 1920 als in 1930 was twee/derde van deze beroepsgroep in de mijnbouw werkzaam. Deze groep kunnen we onderverdelen in bestuurders die lage beroepen uitoefenen, zoals mijnwerkers en lage ambtenaren, en bestuurders die topfuncties binnen het mijnbedrijf vervullen zoals directeuren, hoofdingenieurs en hoofdopzichters. Het aandeel van de lagere mijnbouwberoepen is in 1920 en in 1930 niet onaanzienlijk. In beide jaren is deze groep in omvang nagenoeg gelijk aan de groep hoge functionarissen.

In 1920 zijn de bestuurders met lage mijnbouwberoepen hoofdzakelijk mijnwerkers. Het grootste deel hiervan maakt deel uit van twee ondersteuningsfondsen voor mijnwerkers van de Staatsmijnen en de Oranje-Nassaumijnen. Er waren ook twee mijnwerkers die voor de SDAP een gemeenteraadzetel bekleedden. Verder oefende een aantal mijnwerkers functies uit in de vakbond. In 1930 ziet de verdeling in de lagere mijnberoepen er geheel anders uit. Nu oefent het grootste deel een baan uit als mijnbeambte; mijnwerkers komen nauwelijks meer voor. Deze mijnbeambten oefenen hun bestuurlijke functies vooral uit in allerlei besturen die betrekking hebben op de sociale zorg. Verder waren ook in 1930 twee mijnwerkers lid van de gemeenteraad, maar nu voor de RKSP. Het aandeel Limburgers in deze groep steeg na 1920 van een/derde tot de helft, terwijl het merendeel katholiek was.

Dit laatste geldt niet voor de groep topfunctionarissen binnen het mijnbedrijf. In 1920 waren slechts twee van de 18 topfiguren in Limburg geboren, te weten Van Iterson, een der directeuren van de Staatsmijnen en Haex, lid van de directie van de Oranje-Nassaumijnen. De overige toplieden waren, afgezien van twee in het buitenland geboren personen, allemaal afkomstig uit provincies buiten Limburg. Opvallend is overigens dat

dit de enige beroepsgroep is waar de protestanten een groter aandeel hebben dan de katholieken. In alle andere beroepsgroepen zijn de katholieken ver in de meerderheid.⁴⁹

Het grote aantal functies dat door personen uit de beroepsgroep Nijverheid in 1920 en 1930 wordt uitgeoefend komt vrijwel geheel voor rekening van de topfunctionarissen in de mijnindustrie. Ten opzichte van 1920 is er in 1930 echter sprake van een relatieve achteruitgang wat betreft het aantal uitgeoefende functies. De 'Nijverheid' hoort nu niet meer tot de belangrijkste beroepsgroepen. De verklaring hiervoor moet worden gezocht in de sterke verandering in samenstelling van het personeel van de mijnen in de periode 1920 tot 1930.⁵⁰ Het kaderpersoneel nam fors toe, maar het aantal functies bleef gelijk. Met andere woorden eenzelfde hoeveelheid functies moet over een groter aantal personen worden verdeeld.

In beide peiljaren oefenen de hoge mijnfunctionarissen vooral functies uit in besturen die met de sociale zorg voor de mijnwerkers hebben te maken zoals het Algemeen Mijnwerkers Fonds en de reeds genoemde ondersteuningsfondsen. Verder worden nogal wat functies uitgeoefend op het gebied van het onderwijs, vooral in het bestuur van de Ambachtschool en de Mijschool.

⁴⁹ Het is helaas niet mogelijk na te gaan in hoeverre bij de Staatsmijnen sprake is van een voorkeur voor niet-Limburgers of voor niet-katholieken. Er werd namelijk geen toestemming voor inzage in het personeelsarchief verleend. We kunnen dus in dit verband alleen iets zeggen over de personen die in ons bestand bekend zijn. In 1920 waren 18 personen bekend die werkzaam waren in de hoogste posities bij de Staatsmijnen. Daarvan waren er slechts 2 geboren in Limburg, terwijl er slechts 4 katholiek waren. In 1930 waren 27 personen bekend, waarvan slechts 4 geboren in Limburg en 9 katholiek.

⁵⁰ Ontwikkeling van het personeel der steenkoolmijnen.

	1920	1930
behoorend tot het eigenlijke bedrijf:		
B: Bedrijfshoofden	8	9
C: Bedrijfsleiders e. d.	380	927
D: Arbeiders	15.458	23.766
niet behorend tot het eigenlijke bedrijf:		
– Administratief personeel	559	918
– Technisch personeel	114	374
– Overig personeel	2.290	3.960
Totaal	18.809	29.954

De personeelsaantallen zijn alleen voor het 'Economisch gebied 42' d.w.z. de Mijnstreek.
Bron: Volkstellingen 1920 en 1930.

Overige beroepsgroepen

De beroepsgroep 'Nijverheid' bestond verder uit kleine zelfstandige ambachtslieden, die reeds in 1890 deze beroepsgroep vormden. Te denken valt aan beroepen als bakker, slager, kleermaker of aannemer. Het verschil met 1890 was dat in 1920 en 1930 ook een enkele fabrikant of industrieel deel uitmaakte van deze groep. De meeste leden van deze groep waren in Limburg geboren, waarbij het aantal Heerlenaren het grootst was. In 1930 zien we een toename van het aantal niet-Limburgers, onder andere vanwege een aantal werknemers van de socialistische coöperatieve broodfabriek 'Glück Auf', dat een bestuursfunctie vervulde bij de socialistische woningbouwvereniging met dezelfde naam.

De beroepsgroep 'Handel' was van oudsher goed in de gemeenteraad vertegenwoordigd. Deze beroepsgroep bestond voornamelijk uit winkeliers, kooplieden en handelaren, voor het grootste deel afkomstig uit Limburg. Verder is in 1920 en 1930 een aantal middenstanders lid van de Vincentiusvereniging, een in 1861 opgerichte vereniging die tot doel had 'de discrete toenadering van de evenmens tot verbetering van zijn materiële en vooral morele toestand, tot welzijn overigens van het geheel der hierbij betrokken gemeenschap'.⁵¹ In het bestuur van de in 1927 opgerichte Vereniging voor Vreemdelingenverkeer zat een aantal mensen uit de horeca. De personen die in de beroepsgroep 'Verkeer' zijn ingedeeld waren allemaal werkzaam bij de Nederlandse Spoorwegen. Op bestuurlijk gebied waren zij vooral actief in de coöperatieve woningbouwvereniging 'Samenwerking' voor spoorwegpersoneel.

De aard van de bestuursfuncties van de personen die in het onderwijs werkzaam waren lag voor de hand: zowel in 1920 als in 1930 waren zij vooral actief in de plaatselijke jeugdraad en de diverse commissies die toezicht hielden op het lager en middelbaar onderwijs. Daarnaast maakte een aantal personen deel uit van de Vincentiusvereniging. Hoewel het grootste deel van de onderwijzers en schoolhoofden katholiek was, kwam zowel in 1920 als in 1930 ruim de helft niet uit Limburg. Met andere woorden, bij hun aanstelling was duidelijk de godsdienst een belangrijker overweging dan de plaats van geboorte.

De 'Administratieve beroepen', hoofdzakelijk boekhouders, bestonden in 1920 voor de helft uit Limburgers. In 1930 was dit aandeel geslonken tot één/derde. Het grootste deel was katholiek. In 1920 werden er naast de sociale zorg, met name de Armenraad, ook bestuurlijke activiteiten ont-

⁵¹ Van Hommerich, L., Honderdjarig bestaan der St. Vincentius conferentie van de Hoofd-parochiale St. Pancratiuskerk, 1861-1961, in: *Land van Herle*, jrg. 10, no. 6, pag. 141-164.

plooid binnen de woningbouwverenigingen, vooral bij de protestantse woningbouwvereniging 'De Voorzorg'.

De beoefenaren van vrije beroepen namen na 1890 een belangrijke plaats in binnen de bestuurlijke elite. In 1920 waren deze bestuurders vooral actief in de Huurcommissie en de Gezondheidscommissie en in 1930 in de Gemeenteraad. Verder bestond er vanuit deze groep veel belangstelling voor commissies die toezicht houden op het onderwijs. Er heeft ook een aantal mensen zitting in het bestuur van de Ambachtschool. We zien verder een concentratie in de besturen van 'Ons Limburg' en in 1930 ook in het bestuur van 'Tijdig'.

Verder worden in 1920 en 1930 respectievelijk acht en negen zogenaamde vrijgestelden tot de 'Vrije Beroepen' gerekend. Zij vervulden functies bij de Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond, de Christelijke Mijnwerkersbond en de Werkliedenbond. Tenslotte dient te worden opgemerkt dat zowel in 1920 als in 1930 de helft van de vrije beroepsbeoefenaren afkomstig was uit Limburg, terwijl het grootste deel katholiek was.

De ambtenaren die tot de beroepsgroep 'Overheid' werden gerekend waren zowel werkzaam op gemeentelijk niveau, zoals de burgemeester, wethouder, en hoofdcommissies, als op provinciaal en landelijk niveau, zoals de inspecteur van belastingen en de griffier van het kantongerecht. In 1890 was deze beroepsgroep de enige waarin zogenaamde 'Hollanders' werkzaam waren. In 1920 is het grootste deel afkomstig uit de overige provincies, terwijl in 1930 het Limburgse aandeel tot twee/derde is gestegen. Activiteiten werden vooral ontplooid in overheidscommissies zoals de Gezondheidscommissie en de Huurcommissie en wat de sociale zorg betreft vooral in de Vincentiusvereniging.

De geestelijken, die in alle drie de peiljaren een belangrijke rol in de bestuurlijke elite speelden, waren vooral in de Jeugdraad, de Armenraad en de kerkbesturen actief. Daarnaast mochten de verschillende besturen van scholen, zoals de Volkshuishoudschool en de Ambachtschool, zich in de belangstelling van de geestelijkheid verheugen. Het aantal predikanten nam na 1920 toe van twee tot vijf personen. De samenstelling verandert ook; in 1930 verschenen voor het eerst kloosterlingen in de bestuurlijke elite.⁵²

Tot slot nog een enkele opmerking over de personen zonder beroep. De samenstelling van deze groep is na 1890 eveneens drastisch veranderd. In 1890 bestond deze groep zonder uitzondering uit renteniers. Daarna werd hun aandeel steeds geringer: in 1920 en 1930 vervulden respectievelijk vier en twee renteniers bestuursfuncties. In de peiljaren 1920 en 1930 bestond de

⁵² En wel in het bestuur van de Volkshuishoudschool.

groep vrijwel uitsluitend uit de echtgenotes van vooraanstaande leden van de bestuurlijke elite. Zij waren vooral actief in besturen van organisaties werkzaam op het terrein van de sociale zorg. Daarnaast bestond het bestuur van de Volkshuishoudschool vrijwel geheel uit vrouwen.⁵³ Een grote uitzondering was de uit Amsterdam afkomstige mevrouw Geys-Rappange. Zij was vanaf 1917 raadslid voor de SDAP, een functie die zij combineerde met het lidmaatschap van de Provinciale Staten. Deze functies heeft zij uitgeoefend tot aan haar vertrek naar Amsterdam in 1924. Zij moet in het Heerlen van 1920 als actief politica een wel zeer opvallende verschijning zijn geweest.

Tabel 8. Aantal functies per persoon

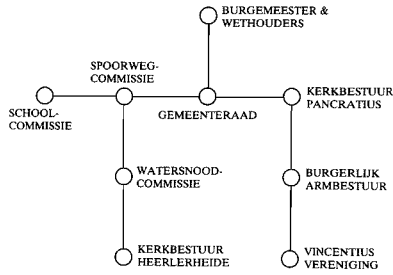
aantal	1920	1930
1	107	127
2	38	42
3	13	10
4	5	8
5	3	2
6	5	1
7	1	2
8	1	--

Bij de beroepsgroep Nijverheid hebben we geconstateerd dat het aantal door deze beroepsgroep uitgeoefende functies tussen 1920 en 1930 relatief is afgenomen. Eenzelfde verschijnsel zien we ook bij de andere beroepsgroepen. Door het gelijkblijvend aantal functies en een toenemend aantal bestuurders neemt over de gehele linie het gemiddeld aantal uitgeoefende functies af. Dit betekent dat het aantal personen met meerdere functies eveneens afneemt (zie tabel 8). Dit zou kunnen wijzen op makkelijker toegankelijkheid van de bestuurlijke elite. In 1930 zijn de functies over meer personen verdeeld zodat concentratie van invloed bij een klein groepje bestuurders minder voorkomt. Met andere woorden de bestuurlijke arena wordt groter en krijgt op die manier een meer open karakter.

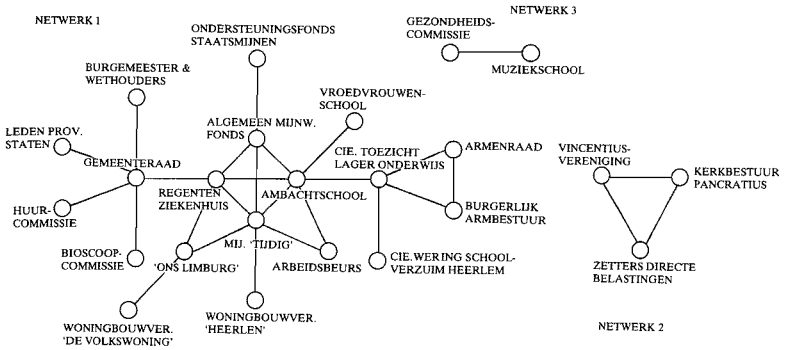
⁵³ Dit was een behoorlijk verantwoordelijke taak. Was het totaal aantal leerlingen in 1920 slechts 54, verdeeld over 9 klassen, in 1930 was dit aantal gegroeid tot 763, verdeeld over 11 scholen. Het aantal leerkrachten groeide hiermee overeenkomstig uit tot 87. Uit: Jaarverslagen 'Vereeniging Volkshuishoudschool voor Heerlen', archief Heerlen, no. 69.

FIGUUR 1

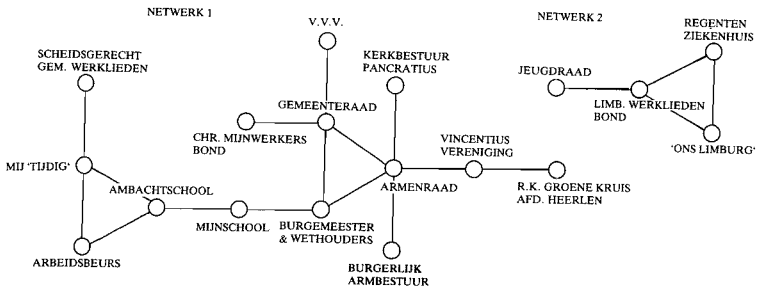
1890

1920

1930

Netwerken

In deze paragraaf richten we de aandacht op de top van de bestuurlijke elite. Deze topelite bestaat voor ons uit de bestuurders die drie of meer functies uitoefenen. Van deze groep is nagegaan welke relaties er tussen hen bestonden. Daarbij wordt er van uitgegaan dat een relatie tussen bestuurders alleen dan belangrijk is als deze bestuurders in minstens twee dezelfde besturen zitting hebben. Als er van een dergelijke relatie sprake is, kunnen de bestuurders door middel van een lijn met elkaar worden verbonden. Deze lijn stelt dan een communicatielijns voor waarmee beïnvloeding of samenwerking tussen de bestuurders mogelijk wordt gemaakt. Al deze communicatielijns tezamen vormen een netwerk.

Van deze topelite is bepaald in welke besturen zij functies hebben uitgeoefend. Vervolgens is nagegaan welke communicatielijns tussen deze verschillende besturen kunnen worden gelegd. Ook voor de besturen geldt dat er alleen dan sprake is van een belangrijke relatie tussen besturen als de relatie ten minste door twee bestuurders werd gelegd.⁵⁴ Op deze wijze is voor elk peiljaar een netwerk van besturen (figuur 1) samengesteld en een netwerk van bestuurders (figuur 2).

Uit figuur 1 blijkt dat de aard van de netwerken in de loop der tijd behoorlijk is veranderd. We zien een ontwikkeling van een overzichtelijke structuur van het netwerk in 1890 naar een complexe samenstelling van het netwerk in 1920, waarna in 1930 deze complexe structuur plaats maakt voor een meer overzichtelijk geheel. In 1890 staat de gemeenteraad centraal in het besturennetwerk. De overige besturen zijn daar min of meer omheen gegroepeerd. In 1920 is het beeld radicaal veranderd. Het kleine overzichtelijke netwerk van 1890 heeft dan plaatsgemaakt voor een groot en complex geheel van nieuwe, moderne organisaties. De centrale rol van de gemeenteraad is verdwenen en is overgenomen door een groep besturen bestaande uit het College van Regenten van het Ziekenhuis, het bestuur van het Algemeen Mijnwerkers Fonds, het bestuur van de Ambachtschool en van de bouwgrondmaatschappij Tijdig. Rond deze top zijn drie clusters besturen gegroepeerd. Eén cluster wordt gekenmerkt door woningbouw (De Volkswoning, Ons Limburg en Bouwvereniging Heerlen) en is via Tijdig en het College van Regenten van het Ziekenhuis met het centrum verbonden. Het

⁵⁴ Duffhues, Felling en Roes, o.c., pag. 46, spreken in dit verband van multipliciteit. Deze wordt als indicator voor het belang van de relatie gezien.

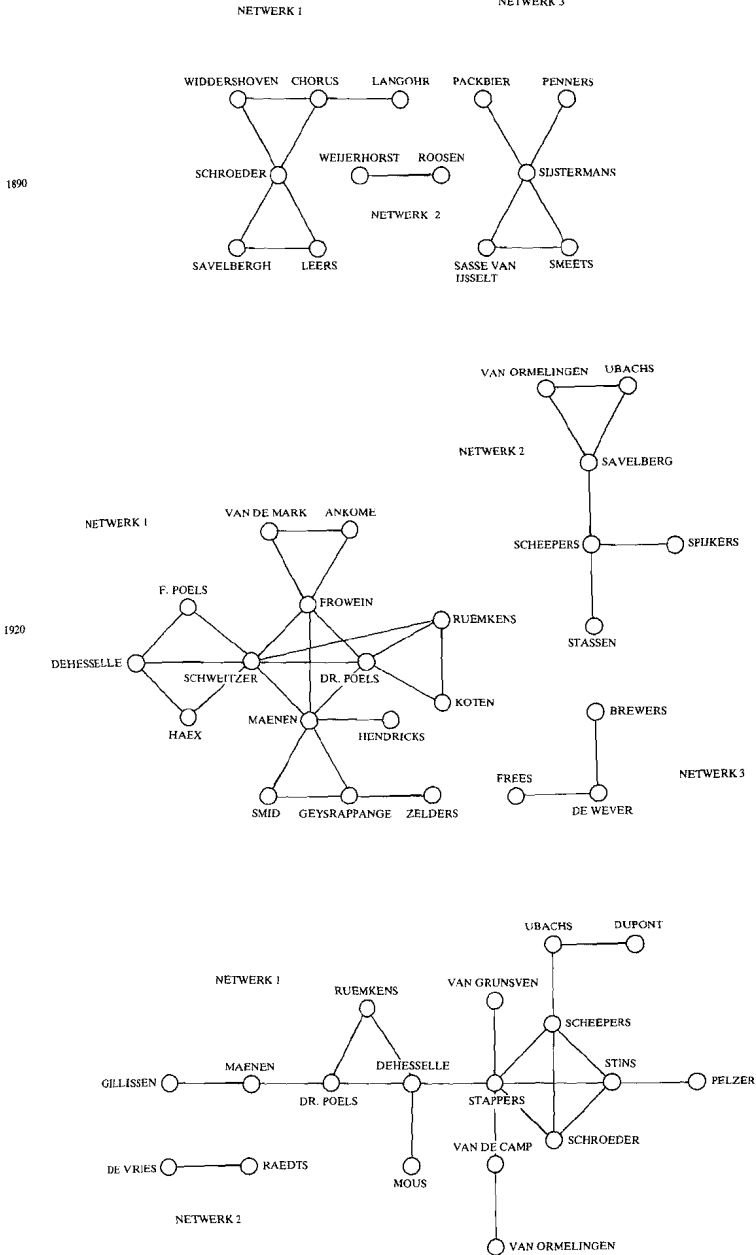
tweede cluster heeft als gemeenschappelijk element de overheid. Met de gemeenteraad als centraal punt, is dit cluster middels de Regenten van het Ziekenhuis met het centrum verbonden (B & W, Huurcommissie, Bioscoopcommissie en leden der Provinciale Staten). Het laatste cluster heeft betrekking op Sociale Zorg en Onderwijs (de Vroedvrouwenschool, de commissie Lager Onderwijs, de Commissie wering schoolverzuim Heerlen, het Burgerlijk Armbestuur en de Armenraad). Het bestuur van de Ambachtschool vormde hier de schakel met het centrum.

Naast dit complexe geheel staan nog twee kleine netwerken. Netwerk II bestaat uit het kerkbestuur van de St. Pancratius-parochie, de Vincentiusvereniging en de Zetters van de Directe Belastingen. Dit kleine zelfstandige netwerk vertegenwoordigde de oude traditionele Heerlense besturen. Zij stond los van het grote complex moderne besturen dat duidelijk was geïntegreerd. Netwerk III, gevormd door gezondheidscommissie en muziekschool, hoort eigenlijk, gezien de aard van haar werkzaamheden, bij het netwerk van de moderne organisaties.

Als we de geboorteplaats en het geloof in de beschouwing betrekken valt een aantal zaken op. Voor het gehele netwerk geldt dat het Limburgse element sterk was vertegenwoordigd: 69,5% van alle personen in het organisatienetwerk waren in Limburg geboren, tegen 27% in de overige provincies van Nederland. Er waren echter twee duidelijke uitzonderingen. In het centrum van het organisatienetwerk was het niet-Limburgse element (met 14 personen) vrijwel gelijk aan het aantal Limburgers (17 personen). Hetzelfde geldt voor het cluster Overheid: (20 personen in Limburg geboren en 18 in andere provincies). In de rest van Netwerk I had het Limburgse element een duidelijk overwicht. Netwerk II, de traditionele Heerlense elite vertegenwoordigend, bestond geheel uit Limburgers. De verdeling naar geloof laat een zeer eenduidig beeld zien: bijna 90% van het totale besturennetwerk was katholiek; andere godsdiensten speelden een ondergeschikte rol.

In 1930 was het beeld van het besturennetwerk weer danig veranderd. Een aantal besturen dat in het netwerk van 1920 functioneerde, was in 1930 niet meer aanwezig. De belangrijkste afwezige is wel het Algemeen Mijnwerkers Fonds. Speelde dit bestuur in 1920 nog een centrale rol, in de daaropvolgende periode heeft het bestuur kennelijk aan belang ingeboet. In totaal verdwenen er 13 besturen. Daarvoor in de plaats kwamen de volgende: het bestuur van de Mijschool, het Scheidsgerecht voor Gemeentelijke Werklieden, de Limburgse Werkliedenbond, de Jeugdraad, de plaatselijke afdeling van het Groene Kruis, de Christelijke Mijnwerkersbond, de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer en de Limburgse Werklieden Bond.

FIGUUR 2

Het totaal aantal besturen in het netwerk was dus in 1930 met twee afgenomen. Ook het totaal aantal personen dat deel uitmaakt van het besturennetwerk was afgenomen: van 144 personen in 1920 tot 102 in 1930. De structuur van het netwerk had eveneens wijzigingen ondergaan. Allereerst valt op dat het complex geheel van moderne organisaties is verdwenen. De moderne organisaties vinden we terug in Netwerk II en in een cluster dat via B & W aan Netwerk I is gekoppeld. Netwerk I bestond verder uit traditionele Heerlense besturen. Opvallend is dat dit netwerk, in tegenstelling tot het netwerk van de moderne organisaties, was gegroeid. Deze groei had twee kanten: enerzijds was het gemeenschappelijk kenmerk van de Sociale Zorg versterkt door de toetreding van het Burgerlijk Armbestuur en de Armenraad, anderzijds is de overheid in de vorm van het College van Burgemeester en Wethouders en de Gemeenteraad tot het traditionele netwerk togetreden. Dit komt overeen met de constatering in het voorgaande dat de beroepsgroep 'Overheid' in de periode 1920-1930 aan belang heeft gewonnen. Verder blijkt de arbeidersbeweging, in 1920 opvallend afwezig, tot het bestuurlijk netwerk te zijn togetreden.

Ten aanzien van de verdeling naar godsdienst en geboorteplaats was er niets veranderd. De verdeling van het aantal Limburgers en niet-Limburgers was nagenoeg ongewijzigd: ongeveer twee/derde was in Limburg geboren en een/derde was uit de rest van Nederland afkomstig. Ook op het gebied van de godsdienst was er niet veel veranderd: in 1930 was er nog steeds een grote katholieke meerderheid.

Tot nu toe zijn de concrete personen die de relaties tussen de besturen hebben gelegd buiten beschouwing gebleven. Deze meest tot de verbeelding sprekende gegevens zijn echter voor een goed inzicht in de verhoudingen binnen de top van de bestuurlijke elite onontbeerlijk.

Het beeld van de relatienetwerken vertoont een grote overeenkomst met dat van de organisatienetwerken. Zo was het netwerk van bestuurders in 1890 even doorzichtig als het besturennetwerk. We zien bij het beeld van de bestuurders twee afzonderlijke netwerken die van elkaar moeten worden gescheiden. Netwerk I, met als centrale figuur Schroeder, vertegenwoordigt het oude establishment van het dorp Heerlen. Het werd gevormd door personen die in 1890 in het centrum van de macht stonden. Dit blijkt vooral als we bekijken in welke besturen deze figuren hun functies uitoefenen: Savelbergh was burgemeester, Schroeder eerste wethouder, Leers tweede wethouder en Chorus voorzitter van de Vincentiusvereniging, waar Langohr penningmeester van was. Deze laatste twee, samen met Widdershoven, waren tevens kerkmeester van de St. Pancratius-parochie. Vooral de

leden van B & W konden dus gezien hun functie zeer grote invloed uitoefenen.

Netwerk III daarentegen bestond uit buitenstaanders, personen die wat betreft directe invloed aan de rand van de machtsarena stonden. De dominante figuren in dit netwerk waren de rentenier Sijstermans en de landbouwer Packbier, een centrale figuur in het kleine dorpje Heerlerheide. Dit netwerk werd aangevuld met de landbouwer Penners, notaris Smeets en de postdirecteur Jonkheer Sasse van IJssel. Zij hadden zitting in de spoorwegcommissie, de watersnoodcommissie, het kerkbestuur van de parochie Heerlerheide en de schoolcommissie: besturen die slechts geringe invloed konden uitoefenen.

Het netwerk in 1920 is een afspiegeling van het organisatienetwerk zoals afgebeeld in figuur 1. We zien in 1920 drie groepen bestuurders: Netwerk I vertegenwoordigde de moderne organisaties, terwijl in Netwerk II en III bestuurders waren gegroepeerd, actief in de traditionele instellingen. Dit beeld wordt bevestigd als we de beroepen van de verschillende bestuurders bekijken. In Netwerk I was de mijnindustrie sterk vertegenwoordigd met Frowein, directeur van de Staatsmijnen, Schweitzer, directeur van de mijn Laura te Eygelshoven en Haex, directeur der Oranje-Nassaumijnen. Verder waren Van der Mark (chef bij de Staatsmijnen), Ankoné (mijnwerker), en Zelders (inspecteur bij de Staatsmijnen) in deze industrie werkzaam. De vakbeweging was in de bestuurlijke elite vertegenwoordigd middels het nieuwe fenomeen van de vrijgestelde. Allereerst dient in dit verband Jan Maenen te worden genoemd. De enige twee socialistische vrijgestelden in dit netwerk, te weten Smid (secretaris-penningmeester van de ANMB en propagandist voor de SDAP) en Geys-Rappange (eveneens propagandiste voor de SDAP en voor die partij onder andere lid van de Provinciale Staten), waren via Maenen met het centrum van het netwerk verbonden. Ankoné was eveneens een vakbondsman: hij was onbezoldigd penningmeester van de afdeling Heerlen van de RK Werkliedenvereniging. Ook de sector woningbouw, omstreeks 1920 in Heerlen van bijzonder belang, was sterk aanwezig met de directeur van Tijdig, Hendricks, de houthandelaar Ruemkens en de steenfabrikant Koten. De functie van de centrale figuur Dr Poels, hoofdaalmoezenier van de arbeid, vloeide eveneens direct voort uit de enorme veranderingen in het decennium voorafgaande aan het peiljaar 1920. Blijft over de rector van het St. Josephziekenhuis Poels⁵⁵ en de apotheker De Hesselle. Deze laatste, oud-burgemeester van Heerlen, nam

⁵⁵ Alhoewel Dr Poels en rector Poels beiden in Venray waren geboren, bestond er geen directe familierelatie.

reeds in 1890 als gemeenteraadslid actief deel aan het bestuur van de stad. In 1920 nam hij nog steeds een prominente plaats in.

De centrale figuren in het netwerk waren Poels, Schweitzer, Frowein en Maenen. Samen oefenden zij in totaal 27 functies uit, met name in de vier centrale besturen. De sterke betrokkenheid van Poels met de woningbouw blijkt uit de nauwe relaties met Kotten en vooral Ruemkens. Beiden maakten deel uit van Tijdig, terwijl Ruemkens tevens voorzitter was van de Woningbouwvereniging Heerlen. Kotten was ook lid van het hoofdbestuur van Ons Limburg. Opvallend is dat Poels een minder nauwe relatie had met de directeur van Tijdig, Hendricks. Uit dit netwerk blijkt tevens dat Poels ook nauwe relaties onderhield met de top van de mijnindustrie.

Vrijwel de gehele bestuurlijke top in 1920 bestond uit katholieken. Op het gebied van de geboorteplaats was er echter minder overeenstemming: zeven bestuurders waren geboren in Limburg, waarvan slechts één in Heerlen en acht bestuurders waren niet in Limburg geboren.

Vier personen, waaronder bankdirecteur Dupont en winkelier Van Wersch, beschikten ondanks het feit dat zij minstens drie functies uitoefenden niet over voldoende relaties om in het netwerk te worden opgenomen. Dit geldt ook voor Vliegen en Waszink. In het geval Vliegen is dit opmerkelijk te noemen daar hij in 1920 voorzitter was van de Limburgse Werkliedenbond. Zijn afwezigheid in het netwerk correspondeerde met de opvallende afwezigheid van werknemersorganisaties in het besturennetwerk van 1920. De afwezigheid van de burgemeester is minstens zo opmerkelijk. Reden hiervoor is dat de contacten en relaties van deze uit Maastricht afkomstige jurist meer op landelijk dan op lokaal niveau lagen. Zijn carrière maakt dit duidelijk. Het burgemeestersambt van Heerlen, sinds 1913 door hem bekleed, geeft hij in 1926 op om het Ministerschap voor Cultuur en Wetenschappen te aanvaarden. In 1929 keert hij weer terug als burgemeester, maar dan naar de gemeente Roermond.

Het tweede en derde netwerk vertegenwoordigt de traditionele bestuurlijke toplaag van Heerlen. Deze groep bestond, op griffier Frees na, enkel uit katholieke Limburgers. Zij vertegenwoordigden in de persoon van pastoor-deken Brewes, de welbekende arts De Wever, wethouder Scheepers, distillateur Spijkers, bakker Van Ormelingen en de aannemer Ubachs de traditionele middenklasse van Heerlen. Stassen was pastoor van Heerlerheide alwaar hij een centrale rol speelde. Hun activiteiten speelden zich hoofdzakelijk af op het gebied van de sociale zorg. In dit circuit oefenden zij de meeste invloed uit.

Het netwerk van traditionele besturen is in de jaren twintig gegroeid. Het sociale karakter er van werd versterkt en we hebben gezien dat de overheid

is toetreden. Deze verandering zien we ook terug in de samenstelling van het relatiernetwerk in 1930. In vergelijking met 1920 vormt het netwerk in 1930 vrijwel één geïntegreerd geheel. Desondanks kunnen we in dit netwerk een tweedeling aanbrenghen. Het rechtergedeelte, bestaande uit burgemeester Van Grunsvan, de vier wethouders Stappers, Scheepers, Schroeder en Stins, de woninginspecteur Van den Camp, bakker Van Ormelingen, de bankdirecteur Dupont, de rentenier Ubachs en de voorzitter van de Christelijke Mijnwerkers Bond Pelzer, correspondeerde met het genoemde netwerk van traditionele besturen. Juwelier De Vries en de nog jeugdige Raedts, bedrijfsleider bij de Oranje-Nassaumijnen, beiden onder andere actief in de plaatselijke V.V.V., moeten hiertoe ook worden gerekend. Het linkergedeelte, bestaande uit Poels, rector Gillissen, Maenen, Ruemkens, de directeur van het Algemeen Mijnwerkers Fonds, Mous en De Hesselle, vertegenwoordigde de twee kleine netwerken van de moderne organisaties. En alhoewel in 1930 de Limburgse Werklieden Bond wél in het organisatie-netwerk was opgenomen stond Vliegen nog steeds relatief geïsoleerd.

Wat direct opvalt in deze opsomming is dat een groot deel van de genoemde personen in verband met het netwerk van 1920 reeds zijn genoemd. Poels, Maenen, Ruemkens, De Hesselle, Scheepers, Dupont, Ubachs en Van Ormelingen konden in 1920 al tot de bestuurlijke toplaag worden gerekend terwijl de rest van het netwerk in 1920 reeds deel uitmaakte van de bestuurlijke elite. Uitzondering hierop vormt het tweetal De Vries en Raedts. Wethouder Stappers is eveneens een nieuwkomer. Desondanks vervulde hij, samen met Dr Poels, binnen het netwerk een centrale rol. Hij was wethouder van Financiën, Onderwijs en Burgerlijke Stand. Via de portefeuille Onderwijs had hij zitting in het bestuur van de Mijnschool en de Ambachtschool. De Hesselle maakte, na een carrière van ruim veertig jaar, eveneens deel uit van deze besturen. Verder kan worden opgemerkt dat de bestuurders die in 1930 het netwerk vormden, evenals de bestuurders uit het netwerk van 1920, vrijwel allemaal een universele oriëntatie hadden.

In de samenstelling van het netwerk is het nodige veranderd. Wat direct opvalt is dat het totaal aantal personen is afgenomen. Belangrijker is dat de top van de mijnindustrie niet meer in het netwerk van de moderne organisaties is vertegenwoordigd. Verder is er een verandering opgetreden ten aanzien van de verdeling naar geboorteplaats: in het netwerk van 1930 zijn alle bestuurders op Mous en Stins na geboren in Limburg. Ook op het gebied van geloof bestaat er nu een éénduidig beeld: alle bestuurders zijn katholiek. Wat verder opvalt is dat de burgemeester van Heerlen, Van Grunsvan, een relatief onbelangrijke plaats in het netwerk innam. Reden hiervoor was de wens van Van Grunsvan als burgemeester duidelijk boven

de partijen te staan. Zodoende nam hij op bestuurlijk vlak een minder vooraanstaande positie in.

De ontwikkeling van het organisatienetwerk en het relatienetwerk zoals afgebeeld in figuur 1 en 2, vertoonde een sterke overeenkomst met de sociaal-economische ontwikkeling die Heerlen had doorgemaakt. In 1890 zagen we een klein en overzichtelijk netwerk dat correspondeerde met het 19de eeuwse Heerlen. In 1920 is dit beeld drastisch veranderd. De complexe structuur van de netwerken in dit peiljaar vormde een afspiegeling van de ingrijpende gebeurtenissen die zich met name in de periode tussen 1910 en 1920 hadden afgespeeld. De nauwe samenwerking tussen de organisaties en bestuurders in 1920 was onvermijdelijk omdat een nieuwe organisatiestructuur moest worden opgebouwd. Zodra dit geheel van nieuwe instellingen eenmaal was gerealiseerd, nam de noodzaak van een hechte formele samenwerking af. Dit betekende niet dat de contacten tussen de instellingen en de bestuurders werden verbroken. Zoals eerder gezegd kunnen aan de hand van het onderhavige materiaal alleen uitspraken worden gedaan over formele verbanden. Aangenomen mag worden dat de bestaande relaties werden voortgezet in een meer informeel verband. Hoe dergelijke relaties liepen onttrekt zich echter aan onze waarneming.

Nog een enkele opmerking over de top van de bestuurlijke elite. Allereerst valt op dat deze top in de loop van de tijd steeds kleiner wordt. In 1890 was macht en invloed nog redelijk verdeeld: de bestuurlijke elite bestond uit 41 personen waarvan 13 tot de top kunnen worden gerekend. Daarna zien we een tendens dat de bestuurlijke elite als geheel groeit, in 1920 173 personen en in 1930 192 personen omvattende, maar dat de bestuurlijke topelite steeds kleiner wordt. We kunnen dus spreken van een zekere concentratie van macht en invloed. Verder is er sprake van een aanzienlijke continuïteit. Op drie personen na maakte de gehele top van de bestuurlijke elite in 1930 reeds in 1920 deel uit van de bestuurlijke elite.⁵⁶ Oud-burgemeester De Hesselle maakt er zelfs in 1890 als raadslid al deel van uit.

Tenslotte nog een enkele opmerking over de geboorteplaats en godsdienst van de bestuurlijke top. Ondanks het feit dat het aantal niet-Limburgers in de bestuurlijke elite na 1890 aanzienlijk is toegenomen, is hun aandeel in de bestuurlijke top niet evenredig gegroeid. Het aantal Heerlenaren in de bestuurlijke top is daarentegen sterk achteruitgegaan. Bestond de bestuurlijke top in 1890 voor het grootste deel uit autochtonen, acht van de dertien bestuurders waren in Heerlen geboren, in 1920 was dit aandeel terug-

⁵⁶ In 1930 bestond de gehele bestuurlijke elite uit 192 personen. Daarvan waren 63 reeds in 1920 bestuurlijk actief.

gelopen tot drie. In 1930 maakten eveneens slechts drie Heerlenaren deel uit van de bestuurlijke top. Het aandeel Limburgers is echter sterk gestegen, terwijl het aandeel van de bestuurders geboren buiten Limburg na 1920 afneemt.

Wat betreft de religie van de bestuurlijke top kunnen we kort zijn: afgezien van een vijftal bestuurders in 1920 bestond de bestuurlijke elite in alle drie de peiljaren uitsluitend uit katholieken.

Samenvatting

De komst van de mijnindustrie heeft de samenstelling van de bestuurlijke elite danig veranderd. Bestond deze groep in 1890 nog vrijwel uitsluitend uit autochtonen en andere Limburgers, 30 jaar later is dit Limburgse aandeel teruggelopen tot ongeveer 50%. Het 'Hollandse' element heeft met name na 1910 een sterke positie verworven: zowel in 1920 als in 1930 maakt zij ongeveer 40% van de bestuurlijke elite uit. Naast deze toename van het aantal buiten Limburg geboren Nederlanders is de afname van het aantal in Heerlen geboren leden van de bestuurlijke elite opvallend. Het aandeel van de buitenlanders blijft gedurende de hele periode van bescheiden omvang en neemt zelfs gaandeweg af.

Verder blijkt de samenstelling van de bestuurlijke elite nogal af te wijken van de beroepselite en de welstandselite. De grootste afwijkingen betreffen ook hier de geboorteplaats. Het aandeel van de 'Hollanders' is in de beroepselite groter dan in de bestuurlijke elite, terwijl het Limburgse aandeel een geringere omvang heeft. Dit Limburgse aandeel neemt echter in 1920 en 1930 toe. Een verklaring hiervoor kan wellicht worden gevonden in een toenemende scholing.

Verder heeft de industrialisering van de Mijnstreek de samenstelling van de bestuurlijke elite aanzienlijk veranderd. In 1890 werd de bestuurlijke elite gedomineerd door landbouwers en middenstanders, daarna doen nieuwe beroepsgroepen hun intrede. Met name de hoge mijnfunctionarissen binnen de beroepsgroep Nijverheid gingen een rol van belang spelen. Ditzelfde gold voor de vrije beroepen en de geestelijkheid. De overheidsambtenaren waren in alle peiljaren goed vertegenwoordigd.

Het blijkt dat de omvang van de bestuurlijke elite in de periode na 1920 is toegenomen, terwijl het aantal functies nagenoeg gelijk bleef. Deze ontwikkeling is niet zonder consequenties gebleven. De bestuurlijke arena werd hierdoor groter. In verband met de toename van het aantal deelnemers aan het bestuurlijk gebeuren moet worden gedacht aan een toenemende

participatie in het openbare leven in de onderzochte periode.⁵⁷ Deze participatie kreeg gestalte in de vorm van het in toenemende mate gebruik maken van het kiesrecht, deelname aan vak- of belangenorganisaties, deelname aan verenigingen en dergelijke. Een beroepsgroep die mede hierdoor aan belang en invloed inboette is de groep van hoge functionarissen in de mijnindustrie. Een andere reden hiervoor was dat de noodzaak voor de mijnindustrie om actief deel te nemen aan het bestuurlijk leven in 1920 groter was dan in 1930. Zoals we hebben gezien kan de periode tot 1920 het best worden omschreven als een periode van snelle uitbreiding en opbouw. De mijnindustrie had er natuurlijk alle belang bij om in dat stadium op bestuurlijk gebied een woordje mee te praten. Deze noodzaak werd in de jaren twintig geleidelijk aan geringer. De beroepsgroep Nijverheid heeft als geheel in de jaren twintig invloed moeten afstaan. Dit gold ook voor de groep Godsdienst, zij het dat de afname van invloed hier beperkt bleef. Samen met de beroepsgroepen Vrije Beroepen en Overheid bleven zij ook in 1930 tot de belangrijkste beroepsgroepen behoren. De toename van het belang van de overheid is opvallend. We kunnen hieruit afleiden dat het zwaartepunt van de invloed is verschoven van godsdienst-mijnindustrie naar godsdienst-overheid.

Het feit dat het 'Hollandse' element zowel in de bestuurlijke als in de beroepselite zo sterk aanwezig was wil nog niet zeggen dat deze 'Hollanders' ook daadwerkelijk beschikten over de meeste macht en invloed. De hoeveelheid macht en invloed van elk afzonderlijk lid van de bestuurlijke elite kan namelijk, afhankelijk van het aantal en de aard van de uitgeoefende functies, sterk verschillen.

Aan de hand van het aantal uitgeoefende bestuursfuncties werd een topelite bepaald. Binnen deze topelite nam het 'Hollandse' element alleen in 1920 een beduidende plaats in. In dat peiljaar bestond de helft van het aantal bestuurders die de moderne organisaties vertegenwoordigden uit bestuurders die in een andere provincie dan Limburg waren geboren. Twee bestuurders uit deze groep, de mijndirecteuren Frowein en Schweitzer, speelden een centrale rol in het meest omvangrijke netwerk. In het daaropvolgende decennium zagen we de invloed van de mijnindustrie en de buiten Limburg geboren bestuurders steeds verder afnemen: in 1930 bestond de gehele topelite op twee bestuurders na geheel uit Limburgers. We mogen dus concluderen dat het aantal buiten Limburg geboren bestuurders

⁵⁷ *Broeders, sluit u aan: aspecten van de verzuiling in zeven Hollandse gemeenten*, red. Blom, J.C.H. en Missiet, C.J., Amsterdam 1985, pag. 21-22.

flink was toegenomen, maar dat de mate waarop zij invloed konden uitoefenen niet evenredig was gegroeid.

Deze toelite werd verder gekenmerkt door een grote continuïteit. Vrijwel de gehele toelite in 1930 behoorde reeds in 1920 tot de bestuurlijke elite. Verder valt op dat de bestuurlijke elite in de loop der tijd in omvang was gegroeid maar dat de toelite kleiner werd. Met andere woorden er was sprake van een concentratie van macht en invloed.

Als we bekijken in welke besturen functies werden uitgeoefend, dan was er van specialisering in bestuurlijke taken geen sprake. Integendeel, de meeste bestuurders traden in verschillende sectoren als zodanig op. Wat wel opvalt was een voorzichtige tendens naar een professionalisering van het bestuurlijk werk. In 1930 is het aantal beroepsmatige bestuurders in de toelite sterk toegenomen.

Aan het eind van dit onderzoek kunnen we de vraag welke invloed de industrialisering heeft gehad op de samenstelling van de bestuurlijke elite beantwoorden. Deze invloed is aanzienlijk geweest. Het autochtone element in de bestuurlijke elite is vrijwel geheel verdwenen. Met name na 1910 drongen steeds meer nieuwkomers door in de verschillende besturen. Een deel van deze nieuwkomers was geboren buiten Limburg, maar het grootste deel in de provincie Limburg. Deze Limburgers namen na verloop van tijd tevens de belangrijkste posities binnen de bestuurlijke elite in. Belangrijk evenwel is de constatering dat de geschetste relaties tussen besturen en bestuurders de formele contacten weergeven. Verder onderzoek naar de onderlinge contacten die zich op het informele gebied afspeelden is daarom gewenst. In het verlengde hiervan is het ook wenselijk onderzoek te doen naar de mobiliteit van de beroepsbevolking in de Mijnstreek.

BIJLAGE

In het onderzoek betrokken besturen

Naam Bestuur	1890	1920	1930
1 Gemeenteraad	x	x	x
2 Burgemeester en wethouders	x	x	x
3 Leden Provinciale Staten		x	x
4 Schattingscommissie inkomstenbel.		x	x
5 College zettters directe bel.	x	x	x
6 Huurcommissie		x	x
7 Gezondheidscommissie		x	x
8 Bioscoopcommissie		x	x
9 Armenraad		x	x
10 Burgerlijk Armbestuur	x	x	x
11 Vincentiusvereniging	x	x	x
12 Ondersteuningsfonds Staatsmijnen		x	x
13 Ondersteuningsfonds pers. O.N.mijn		x	x
14 R.K. Groene Kruis, afd. Heerlen		x	x
15 Kruisverbond Heerlen		x	x
16 Zuid-Limburgsch Drankweeercomité		x	x
17 Bond Jong Limburg		x	x
18 Algemeen Mijnwerkers Fonds		x	x
19 Jeugdraad		x	x
20 Kerkbestuur Pancratiuskerk	x	x	x
21 Kerkbestuur Heerlerheide	x		
22 Kerkbestuur Welten	x		
23 Bestuur Ned. Hervormde Gemeente		x	x
24 Commissie Toezicht Lager Onderwijs	x	x	x
25 Commissie Toezicht Middelbaar Onderwijs		x	x
26 Commissie Wering Schoolverzuim Heerlen		x	x
27 Commissie Wering Schoolverzuim Heerlerheide		x	x
28 Ambachtsschool		x	x
29 Volkshuishoudschool		x	x
30 Wilhelminasch. Kweeksch. v. Vroed- vrouwen		x	x
31 Muziekschool		x	x

32	Mijnschool		X	X
33	Vereniging Ons Limburg		X	X
34	Maatschappij Tijdig		X	X
35	Bouwvereniging Heerlerheide		X	
36	Bouwvereniging 'Glück Auf'		X	X
37	Bouwvereniging De Voorzorg		X	X
38	Bouwvereniging Samenwerking		X	X
39	Bouwvereniging Heerlen		X	X
40	Middenstandsbouwvereniging		X	
41	Bouwvereniging De Volkswoning		X	X
42	Limburgse R.K. Werkliedenbond		X	X
43	Werkliedenvereniging afd. Heerlen		X	X
44	Algemene Mijnwerkers Bond		X	X
45	Christelijke Mijnwerkersbond		X	X
46	Middenstandsvereniging		X	X
47	Arbeidsbeurs		X	X
48	Kamer van Koophandel		X	X
49	Vereniging voor Vreemdelingenverkeer			X
50	College Regenten Ziekenhuis		X	X
51	Watersnoodcommissie	X		
52	Spoorwegcommissie	X		
53	Pancratiuszangkoor	X		
54	Concordia	X		
55	Eendracht	X		
56	St. Caecilia	X		